

TEORIA I FILOZOFIA PRAWA

redakcja naukowa Adam Dyrda

Paweł Banaś, Agnieszka Bielska-Brodziak, Wojciech Ciszewski
Marlena Drapalska-Grochowicz, Adam Dyrda, Katarzyna Eliaz
Marek Jakubiec, Bartosz Janik, Marek Suska

SERIA AKADEMICKA

TEORIA I FILOZOFIA PRAWA

redakcja naukowa Adam Dyrda

Paweł Banaś, Agnieszka Bielska-Brodziak, Wojciech Ciszewski
Marlena Drapalska-Grochowicz, Adam Dyrda, Katarzyna Eliaz
Marek Jakubiec, Bartosz Janik, Marek Suska

SERIA AKADEMICKA

Zamów książkę w księgarni internetowej

profinfo.pl
księgarnia internetowa

Stan prawny na 15 sierpnia 2021 r.

Recenzent
Prof. dr hab. Leszek Leszczyński

Wydawca
Dagna Kordyasz

Redaktor prowadzący
Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne
JustLuk

Projekt okładek serii
Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

Poszczególne rozdziały napisali:

Paweł Banaś: 2.2; 3.3.2; 3.6

Agnieszka Bielska-Brodziak: 5.1; 5.2; 6

Wojciech Ciszewski: 12; 14; 15; 18

Marlena Drapalska-Grochowicz: 3.1; 8; 20

Adam Dyrda: 1; 2.3– 2.5; 3.5; 9; 10; 11.1.3; 11.2

Katarzyna Eliaz: 13; 16; 17

Marek Jakubiec: 3.3.1; 11.1; 11.1.1; 11.1.2

Bartosz Janik: 2.1; 3.2; 3.4; 19

Marek Suska: 4; 5.3; 7

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystępujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2021

ISBN 978-83-8246-448-1

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 19; e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wstęp	13

Część I

Ogólne zagadnienia teorii i filozofii prawa

Rozdział 1

Teoria, filozofia prawa, jurysprudencja	17
---	----

Rozdział 2

Filozoficzne problemy prawoznawstwa	19
2.1. Logiczne problemy prawoznawstwa	19
2.1.1. Wprowadzenie	19
2.1.2. Logika deontyczna	19
2.1.3. Aplikacje	22
2.2. Metafizyczne problemy prawoznawstwa	24
2.2.1. Metafizyka prawa	24
2.2.2. Fakty prawne	25
2.2.3. Relacja faktów prawnych do faktów społecznych	26
2.2.4. Ontologiczny status faktów prawnych	27
2.3. Epistemologiczne problemy prawoznawstwa	29
2.3.1. Epistemologia	29
2.3.2. Epistemologia prawa i poznanie prawnicze	30
2.4. Etyczne problemy prawoznawstwa	32
2.4.1. Etyka	32
2.4.2. Dwa pytania	33
2.4.3. Relacje pomiędzy prawem i moralnością	34
2.4.4. Etyczne problemy prawa i prawoznawstwa	35
2.5. Estetyczne problemy prawoznawstwa	37
2.5.1. Co to jest estetyka?	37
2.5.2. Estetyka prawa	37

Rozdział 3

Podstawowe pojęcia i metodologia prawoznawstwa	40
3.1. Język prawny i prawniczy	40
3.1.1. Wprowadzenie	40
3.1.2. Język prawny i jego cechy	42
3.1.3. Język prawniczy i jego cechy	43
3.2. Problematyka norm prawnych	45
3.2.1. Pojęcie i koncepcje normy prawnej	45
3.2.2. Norma prawna a przepis prawny	46
3.2.3. Budowa normy prawnej	46
3.2.4. Podział norm prawnych	47
3.2.5. Dylemat Jorgensena i kognitywizm vs. nonkognitywizm	49
3.3. Naturalizacja prawa	51
3.3.1. Zagadnienia ogólne	51
3.3.2. Rodzaje naturalizmu	54
3.4. Eksperymentalna filozofia prawa	56
3.4.1. Filozofia eksperymentalna	56
3.4.2. Efekt Knobe'a	57
3.4.3. Eksperymentalna filozofia prawa	58
3.4.4. Znaczenie eksperymentalnej filozofii prawa	59
3.4.5. Kierunki badań	60
3.5. Wielopłaszczyznowa teoria prawa	61
3.6. Analityczna filozofia prawa	64

Część II
Teoria prawa

Rozdział 4

Tworzenie prawa	69
4.1. Zagadnienia ogólne	69
4.1.1. Miejsce tworzenia prawa w teorii prawa	69
4.1.2. Ustalenia pojęciowe	69
4.1.3. Abstrakcyjne i konkretne tworzenie prawa	70
4.1.4. Pojęcie stanowienia prawa i wymogi z nim związane	71
4.1.5. Precedens i jego miejsce w tworzeniu prawa	72
4.1.6. O różnicy między systemami prawa stanowionego a systemami prawa precedensowego	73
4.2. Legislacja	74
4.2.1. Co to jest legislacja?	74
4.2.2. Kto bierze udział w procesie legislacyjnym?	75
4.2.3. Zadania legislatorów w procesie legislacyjnym	76
4.2.4. Dyrektywy techniki prawodawczej	77
4.2.5. O dążeniu do doskonałości w legislacji	78

4.3. Racjonalny prawodawca	79
4.3.1. Wstępne pytania	79
4.3.2. Racjonalny prawodawca w ujęciu Leszka Nowaka	79
4.3.3. Rozwój koncepcji racjonalnego prawodawcy	80
4.3.4. Koncepcja racjonalnego prawodawcy a prawodawca faktyczny	81
4.3.5. Osiągnięcie spójności w systemie prawa	82
4.3.6. Zarzuty wobec racjonalnego prawodawcy	83

Rozdział 5

Wykładnia i interpretacja prawa	85
5.1. Wykładnia czy interpretacja prawa?	85
5.1.1. Definicje wykładni	85
5.1.2. <i>Clara vs. omnia</i>	86
5.1.3. Główne dyrektywy/narzędzia/argumenty wykładni	87
5.1.4. Sytuacje interpretacyjne	90
5.2. Koncepcje wykładni prawa	93
5.2.1. Wprowadzenie	93
5.2.2. Polskie koncepcje wykładni	94
5.2.3. Amerykańskie koncepcje wykładni	99
5.2.4. Niemieckie koncepcje wykładni	101
5.3. Formalizm prawniczy	104
5.3.1. O sędziowskiej dyskrecjonalności	104
5.3.2. Formalizm prawniczy jako styl uzasadniania	104
5.3.3. Formalizm prawniczy jako filozofia orzekania	105
5.3.4. Pożytki z formalizmu?	106

Rozdział 6

Stosowanie prawa	108
6.1. Czym jest stosowanie prawa?	108
6.2. Modele stosowania prawa	109
6.3. Decyzje w procesie stosowania prawa	111
6.4. Sądowe stosowanie prawa	114

Rozdział 7

System prawa	117
7.1. System i jego elementy	117
7.2. Pionowe uporządkowanie systemu prawa	118
7.3. Poziome uporządkowanie systemu prawa	118
7.4. Zasady prawa	120
7.5. O niesprzeczności i zupełności systemu prawa	121
7.6. System prawa w warunkach globalizacji	122

Rozdział 8

Obowiązanie prawa	124
8.1. Co oznacza stwierdzenie, że prawo obowiązuje?	124
8.2. Kryteria obowiązywania prawa	125
8.3. Zakresy obowiązywania prawa	127
8.4. Nabycie mocy obowiązującej	127
8.5. Utrata mocy obowiązującej	129

Część III
Filozofia prawa

Rozdział 9

Klasyczna filozofia prawa	133
9.1. Pojęcie ogólnej filozofii (teorii) prawa	133
9.2. Klasyczne koncepcje prawa natury	135
9.3. Nowożytne i nowoczesne koncepcje prawnonaturalne	138
9.4. Tradycyjny pozytywizm prawniczy	143
9.5. Tradycyjny pozytywizm anglosaski J. Benthama i J. Austina	144
9.6. Dziewiętnastowieczny tzw. pozytywizm kontynentalny	150

Rozdział 10

Współczesna filozofia prawa	155
10.1. Wyrafinowany pozytywizm prawniczy	155
10.1.1. Normatywizm Hansa Kelsena	156
10.1.2. Wczesny pozytywizm Gustava Radbrucha i formuła Radbrucha ...	159
10.1.3. Wyrafinowany pozytywizm prawniczy Herberta Lionela Adolphusa Harta	162
10.2. Interpretacyjna teoria prawa Ronalda Dworkina	170
10.3. Nowe formy pozytywizmu	177
10.3.1. Miękki (inkluzyjny) pozytywizm prawniczy	177
10.3.2. Twardy (ekskluzyjny) pozytywizm prawniczy	180
10.3.3. Instytucjonalna teoria prawa (N. MacCormick, O. Weinberger) ...	184
10.3.4. Postpozytywizm prawniczy – pomiędzy pozytywizmem i niepozytywizmem	185
10.4. Główne problemy debaty pozytywizm – niepozytywizm	187

Rozdział 11

Krytyczna i sceptyczna filozofia prawa	190
11.1. Realizm prawniczy	190
11.1.1. Psychologiczna teoria prawa Leona Petrażyckiego	190
11.1.2. Skandynawski realizm prawny	193
11.1.3. Amerykański realizm prawny	196
11.2. Studia krytyczne nad prawem	199

Część IV

Prawo, sprawiedliwość, polityka

Rozdział 12	
Sprawiedliwość	205
12.1. Pojęcie sprawiedliwości	205
12.2. Spór o koncepcję sprawiedliwości dystrybtywnej	206
Rozdział 13	
Zasada rządów prawa	209
13.1. Pojęcie rządów prawa	209
13.2. Formalna zasada rządów prawa	210
13.3. Materialna zasada rządów prawa	211
Rozdział 14	
Demokracja	213
14.1. Spory o demokrację	213
14.2. Koncepcje demokracji	213
14.3. Demokracja a sądowa kontrola konstytucyjności prawa	216
Rozdział 15	
Uprawnienie	217
15.1. Pojęcie uprawnienia (prawa podmiotowego)	217
15.2. Teoria woli	218
15.3. Teoria interesu	219
Rozdział 16	
Filozoficzne podstawy praw człowieka	220
16.1. Pojęcie praw człowieka	220
16.2. Człowieczeństwo jako podstawa praw człowieka	220
16.3. Polityczne podstawy praw człowieka	222
16.4. Krytyka praw człowieka	223
Rozdział 17	
Nieposłuszeństwo obywatelskie	225
17.1. Pojęcie nieposłuszeństwa obywatelskiego	225
17.2. Elementy nieposłuszeństwa obywatelskiego	225
17.3. Nieposłuszeństwo obywatelskie a inne formy sprzeciwu	228
17.4. Nieposłuszeństwo obywatelskie a zwykłe przestępstwo	228
Rozdział 18	
Neutralność prawa	230
18.1. Debata Herbert Lionel Adolphus Hart – Patrick Devlin	230
18.2. Perfekcjonizm a antyperfekcjonizm polityczny	231
18.3. Zasada neutralności światopoglądowej państwa	232

Część V
Inne obszary badawcze prawoznawstwa

Rozdział 19

Prawo i sztuczna inteligencja	237
19.1. Wprowadzenie	237
19.2. Kierunki badań	238
19.3. Uwagi ogólne	239

Rozdział 20

Prawo i emocje	240
20.1. Wprowadzenie	240
20.2. Emocje w procesie tworzenia prawa	242

Literatura	245
-------------------------	-----

Autorzy	259
----------------------	-----

WSTĘP

Repetitorium stanowi wsparcie dla studentów zainteresowanych problematyką teoretyczno- i filozoficznoprawną. Książka skonstruowana została tak, aby przedstawić w sposób możliwie syntetyczny podstawowe problemy prawoznawstwa przy wykorzystaniu ogólnodostępnej literatury tematycznej. Nie należy niniejszego opracowania traktować jako wyczerpującego. Praca ta nie jest też książką filozoficzną, choć traktuje o filozofii prawa. *Repetitorium* zawiera liczne informacje, lecz nigdy nie zastąpi uważnej lektury odpowiednich dzieł teoretyków i filozofów prawa, a także samodzielnego namysłu nad poruszonymi w nich zagadnieniami. Dla osób, które poszukują filozoficznej głębi, a nie wyłącznie praktycznej pomocy egzaminacyjnej, *Repetitorium* to stanowi zaledwie przewodnik, wskazując kierunek rozwoju zainteresowań teoretyczno- i filozoficznoprawnych. W szczególności zachęcamy studentów do sięgnięcia po literaturę źródłową, cytowaną na końcu każdego z rozdziałów.

W imieniu autorów
Adam Dyrda

Część I

**OGÓLNE ZAGADNIENIA TEORII
I FILOZOFII PRAWA**

Rozdział 1

TEORIA, FILOZOFIA PRAWA, JURYSPRUDENCJA

Pytanie „czym jest prawo” jest podstawowym pytaniem filozoficznoprawnym. Odpowiedź na to pytanie wyznacza zakres odpowiedzi, jakich udzielić można na bardziej szczegółowe pytania prawoznawstwa, takie jak pytania o warunki obowiązywania prawa (pytania walidacyjne), metody wykładni i interpretacji prawa, relacje pomiędzy prawem i moralnością oraz pytania o przynależność pewnych typów norm do formalnie uporządkowanego systemu prawa.

Terminy „filozofia prawa”, „teoria prawa”, „prawoznawstwo” („jurysprudencja”) często bywają używane zamiennie. Niemniej jednak mają one nieco odmienny rodzaj i odmiennie konotacje. **Filozofia prawa** jako dział filozofii, wyróżniony ze względu na dość szczegółowy przedmiot refleksji, zajmuje się przede wszystkim ogólnym, systematycznym rozważaniem natury prawa (zob. rozdział 2.2). **Teoria prawa**, w szczególności w kontynentalnych i południowo-amerykańskich kulturach prawnych zajmuje się raczej zagadnieniami walidacyjnymi (obowiązywanie prawa), interpretacyjnymi (wykładnia prawa) i aplikacyjnymi (stosowanie prawa). Natomiast **„jurysprudencja”** (łac. *iuris prudentia*, „biegłość w prawie” lub „prawoznawstwo”) używane jest dla określenia raczej praktycznie ukierunkowanej wiedzy o prawie, aczkolwiek wspartej na solidnych podstawach filozoficznych, metodologicznych i aksjologicznych. Przez „jurysprudencję” (analityczną, socjologiczną, interesów, pojęciową itd.) rozumie się także częstokroć historyczne szkoły prawnicze posługujące się specyficzną metodologią. Natomiast termin „jurysprudencja ogólna” (ang. *general jurisprudence*) odnosi się do ogólnej refleksji filozoficznoprawnej (wiążany z myślą anglosaską J. Benthama, J. Austina, H.L.A. Harta).

Ważnym pytaniem filozoficzno- i teoretycznoprawnym jest pytanie o **status metodologiczny nauk prawnych**. Choć nauki prawne należą tradycyjnie do nauk społecznych, to współczesne prawoznawstwo często korzysta z osiągnięć nauk przyrodniczych (głównie w związku z programem naturalizacji nauk prawnych; por. rozdział 3.3). Zagadnienia dyskutowane w ramach **ogólnej refleksji filozoficznoprawnej** obejmują problematykę z zakresu tradycyjnie pojętych nauk formalnych (logiczne i metodo-

logiczne problemy prawoznawstwa), jak i empirycznych (naturalistyczna socjologia i psychologia prawa). Rozważania filozoficznoprawne miewają charakter bardziej teoretyczny (ogólne teorie prawa; por. rozdziały 9 i 10), albo bardziej praktyczny (metodologia szczegółowych nauk prawnych, problematyka wykładni i stosowania prawa; por. rozdziały 3–8).

Nauki prawne, w zależności od przyjętego celu badawczego, mogą mieć charakter opisowy albo normatywny. Nauka prawa może być bowiem pojmowana jako:

- 1) nauka **opisująca** normy prawne – ustala, jakie prawo jest (dogmatyki prawnicze, problemy *de lege lata*);
- 2) nauka **oceniająca** normy prawne – wskazuje, jakie prawo powinno być (polityka prawa, postulaty *de lege ferenda*);
- 3) nauka tworząca lub ustanawiająca normy (legislacja).

Na gruncie każdej z tych nauk pojawiają się **problemy metodologiczne i teoretyczne**. Analogicznie, zagadnienia filozofii prawa mogą być pojmowane jako **zadania opisowe** (analiza pojęciowa, filozofia eksperymentalna) lub **normatywne** (filozofia oceniająca, krytyczna, rewizjonistyczna, reformatorska). Reprezentujące ten drugi kierunek tzw. **normatywne prawoznawstwo** (ang. *normative jurisprudence*) orientuje się na krytykę i reformę istniejącego prawa (por. rozdział 11), polegając z jednej strony na rzeczowej diagnozie istniejących, stwarzanych i podtrzymywanych przez obowiązujące prawo nierówności społecznych, a z drugiej na założeniach normatywnej **filozofii politycznej**¹ (por. rozdziały 12–18). Namysł nad kwestiami normatywnymi (w tym związanymi z moralnym uzasadnieniem i krytyką obowiązującego prawa) w kulturze anglosaskiej pozostaje w najbliższym sąsiedztwie filozofii prawa, bowiem ta ostatnia uznawana jest za część filozofii politycznej. Na gruncie kontynentalnym zagadnienia krytyki prawa i jego rewizji związane są raczej z praktyczną refleksją polityczno-prawną, a zagadnienia teorii i filozofii prawa są zwykle nieco sztucznie od nich oddzielane. **Podział opisowy – normatywny** znajduje swoje zastosowanie zarówno na gruncie ogólnej refleksji filozoficznoprawnej (spór opisowych teorii pozytywistycznych z normatywnymi teoriami niepozytywistycznymi), jak i teorii stosowania bądź wykładni prawa (podział opisowych i normatywnych teorii wykładni).

Zagadnienia teorii i filozofii prawa obejmują zatem m.in.: badania językowe i pojęciowe, problematykę definicyjną i inne metodologiczne problemy prawoznawstwa; dyskusję o relacji prawa do innych systemów normatywnych (moralności, religii, obyczajów), analizę procesów tworzenia, stosowania, wykładni prawa; rozważania nad społecznym działaniem prawa i powiązane problemy empiryczne (ujmowane ogólnie z perspektywy programu naturalizacji).

¹ Por. R. West, *Toward Normative Jurisprudence [w:] On Philosophy in American Law*, red. F.J. Mootz III, Cambridge 2009, s. 55–63.

Rozdział 2

FILOZOFICZNE PROBLEMY PRAWOZNAWSTWA

Tradycyjnie wyróżnia się pięć dyscyplin filozoficznych: logikę (i metodologię nauk), metafizykę/ontologię, epistemologię, etykę i estetykę. Problemy dyskutowane ogólnie w ramach tych dyscyplin filozoficznych znajdują odzwierciedlenie na polu filozofii prawa. Poniżej krótko wskazane zostaną najistotniejsze z nich.

2.1. Logiczne problemy prawoznawstwa

2.1.1. Wprowadzenie

Analiza logicznych problemów prawoznawstwa jest tematem obszernym i odnoszącym się do wielu różnych aspektów procesu tworzenia i stosowania prawa. Z uwagi na to, w tym fragmencie zreferowane zostaną najważniejsze koncepcje i problemy dotyczące logicznego modelowania pojęć i rozumowań prawniczych. Podejście to będzie maksymalnie odformalizowane, gdyż nie jest to miejsce na precyzyjne wprowadzanie konstrukcji logicznych. Czytelnik zainteresowany bardziej precyzyjnym podejściem do tej problematyki proszony jest o skorzystanie z bibliografii podanej na końcu rozdziału.

2.1.2. Logika deontyczna

Zazwyczaj wprowadzenie do logiki prawniczej zawiera analizę logiki zdań, a później logik wyższego rzędu oraz rozszerzeń tych rachunków o operatory modalne. **Rachunek zdań** zostanie przedstawiony w dużym skrócie, tak aby wprowadzić do zasadniczych problemów związanych ze stosowaniem logiki do modelowania pojęć oraz rozumowań prawnych¹.

¹ Por. L. Åqvist, *Deontic logic* [w:] *Handbook of philosophical logic*, red D.M. Gabbay, F. Guenther, Dordrecht 2002, s. 147–264.

Przed wszystkim należy zacząć od tego, że **klasyczny rachunek zdań** bazuje na zdaniach w sensie logicznym, które są wypowiedziami języka, którym możemy przypisać jedną z dwóch wartości logicznych: prawdy lub fałszu (zgodnie z **zasadą dwuwartościowości** dla klasycznego rachunku zdań). Alfabet tego rachunku zawiera: (a) zmienne zdaniowe, (b) symbole logiczne oraz (c) symbole pomocnicze (nawiasy). Symbole logiczne reprezentują spójniki klasycznego rachunku zdań (jak m.in. negacja, koniunkcja, implikacja). Na podstawie tych informacji możemy sformułować bardzo podstawowe pojęcie rozumowania, przez które rozumujemy skończony ciąg przesłanek oraz wniosków. Uznajemy, że rozumowanie jest logicznie poprawne, wtedy gdy jeżeli przesłanki są prawdziwe, to prawdziwy jest również wniosek. Klasyczny rachunek zdań może zostać rozszerzony do logiki drugiego rzędu. W tym rachunku pojawiają się kwantyfikatory: ogólny – „dla każdego x takiego, że” ($\forall x$), oraz egzystencjalny – „istnieje takie x , że” ($\exists x$), oraz predykaty. Klasyczny rachunek zdań jest fundamentalnym narzędziem do logicznej analizy rozumowań prawniczych; jest też jednak narzędziem o poważnych ograniczeniach, gdyż rozumowania prawnicze zazwyczaj opisują pewne powinności lub obowiązki (w odniesieniu do których zasada dwuwartościowości ma wątpliwe zastosowanie).

Aby umożliwić analizę znanych, m.in. z dyskursu prawnego, pojęć takich jak obowiązek czy powinność, rozwinięta została **logika deontyczna**, która zajmuje się badaniem wkładu takich właśnie pojęć do procesu wnioskowania logicznego. Standardowa logika deontyczna jest rachunkiem nadbudowanym na logice zdań. Budowa takiego rachunku polega na dodaniu operatorów oznaczających interesujące nas terminy normatywne oraz zdefiniowanie ich wzajemnych zależności.

Przykładowo możemy się zastanowić, w jaki sposób możemy, opierając się na pojęciu **obowiązku** (OB), które zazwyczaj traktuje się jako pojęcie pierwotne dla logiki deontycznej, zdefiniować pojęcie dozwolenia (PE) oraz zakazu (IM). W pierwszym wypadku możemy przyjąć, że dozwolenie (PE) określonego działania (p) jest równoważne (\leftrightarrow) z brakiem obowiązku (\neg OB) działania przeciwnego ($\neg p$) do tego działania, w bardziej formalny sposób:

$$PEp \leftrightarrow \neg OB\neg p$$

W podobny sposób, możemy powiedzieć, że zakazem (IM) jest obowiązek działania (OB) w sposób przeciwny do określonego działania, a zatem:

$$IMp \leftrightarrow OB\neg p$$

Przyjmując tego typu wyrażenia za aksjomaty danego rachunku logiki deontycznej, możemy następnie wyprowadzić rachunek, który będzie mógł stanowić podstawę modelowania rozumowań prawniczych.

Z pojawieniem się logiki deontycznej jako narzędzia do formalizowania rozumowań prawniczych wiąże się szereg problemów związanych z naturą rachunków logicznych, z jakich korzystamy, oraz ich przekładalnością na język naturalny. Rozpatrzmy dwa proste przykłady, jeden z nich to słynny **paradoks Rossa**, a drugi to problem **contrary-to-duty**. Rozważmy dwa zdania:

- 1) Jest obowiązkowe, że list zostanie wysłany.
- 2) Jest obowiązkowe, że list zostanie wysłany lub że list zostanie spalony.

W ramach logiki deontycznej pierwsze z tych zdań ma strukturę formalną OBp, drugie zaś OB(p \vee q). W ramach standardowej logiki deontycznej możemy pokazać, że zdanie pierwsze pociąga za sobą zdanie drugie. A więc do czynienia mamy z konstrukcją:

$$OBp \rightarrow OB(p \vee q)$$

Na poziomie interpretacji jednak pojawia się problem, bo oto formalne aspekty rachunku, jakim się posługujemy, spowodowały, że przyjmujemy wnioskowanie, zgodnie z którym jeżeli list powinien zostać wysłany, to obowiązek ten może zostać wypełniony np. przez spalenie takiego listu. Ten prosty problem pokazuje, że formalne właściwości rachunku logicznego, którego chcemy użyć do modelowania wnioskowań normatywnych, mogą powodować powstanie sytuacji problematycznych. Rozpatrzmy kolejny przykład². Mamy następujące zdania:

- 1) Jest obowiązkowe, żeby Jones pomógł swoim sąsiadom.
- 2) Jest obowiązkowe, że jeżeli Jones pójdzie pomóc sąsiadom, to powinien im o tym powiedzieć.
- 3) Jeżeli Jones nie pójdzie, to obowiązkowo powinien nie powiedzieć im, że przychodzi.
- 4) Jones nie poszedł pomóc swoim sąsiadom.

Problemy są przynajmniej trzy. Po pierwsze, powinniśmy zapytać, w jaki sposób moglibyśmy sformalizować te zdania, opisujące logicznie spójną sytuację, w sposób respektujący ich niezależność i spójność. Po drugie, możemy zastanawiać się, czy zdania te powinny być przez nas rozpatrywane jako niezależne i spójne, a jeżeli tak, to dlaczego. Po trzecie, powinniśmy się zastanowić, co konstytuuje poprawność rozumowania w ramach sytuacji naruszania obowiązków. Dokładna analiza tego problemu przekracza możliwości tego opracowania, warto jednak pokazać, w jaki sposób wyglądać może sytuacja problematyczna. Jeżeli przyjmiemy, że zdania te sformalizujemy w następujący sposób (gdzie p = Jones pomaga swoim sąsiadom, a q = Jones informuje swoich sąsiadów, że przyjdzie im pomóc): OBp, OB(p \rightarrow q), $\neg p \rightarrow OB\neg q$, $\neg p$, to widać, że zbiór tych zdań nie może być niesprzeczny, gdyż z pierwszych dwóch formuł otrzymujemy w standardowej logice deontycznej OBq, a z dwóch ostatnich OB $\neg q$. Inne

² H. Prakken, M. Sergot, *Contrary-to-duty obligations*, „Studia Logica” 1996/57, s. 91–115.

sposoby formalizacji prowadzą do problemów z niezależnością tego zbioru. Problem *contrary-to-duty* pokazuje, że nawet w sytuacjach formalizowania prostych rozumowań mogą pojawić się problemy, których rozwiązanie nie jest oczywiste i wymaga sporych zmian w wykorzystywanych przez nas narzędziach, co w konsekwencji wpływać może na możliwości formalizowania rozumowań prawniczych.

Wprowadzenie rachunków logicznych, za pomocą których możemy formalizować pojęcia związane z prawem, było wyrazem chęci przedstawienia systemu prawa jako teorii logicznej i pokazania, w jaki sposób prawnicy powinni rozumować, w każdym możliwym przypadku. Jednakże filozoficzna analiza rozumowań i pojęć wykorzystywanych w rozumowaniach prawniczych pokazała, że z uwagi na takie problemy, jak: odróżnienie reguł i zasad, konieczność dokonywania interpretacji prawniczej, wprowadzanie klauzul generalnych do systemu prawa, projekt przedstawienia prawa jako jednej teorii logicznej nie jest możliwy i prawnicy skazani są na podejmowanie projektów mniejszych, dotyczących wybranych problemów teoretycznoprawnych. Nie znaczy to, że rozwój logicznych narzędzi dedykowanych do analizy rozumowań prawniczych został gwałtownie zahamowany – wręcz przeciwnie.

2.1.3. Aplikacje

Zasadniczo można przyjąć, że stosowanie logiki do analizy rozumowań prawniczych skupia się obecnie na kilku głównych obszarach. Po pierwsze, rozwijane są narzędzia do modelowania rozumowań wewnętrznych systemu prawnego. Po drugie, rozwijane są narzędzia do rozumowania o prawie. Po trzecie, rozwijane są narzędzia związane z rozumowaniem o faktach. Po czwarte, za pomocą logiki możemy modelować interakcje pomiędzy uczestnikami postępowania. Nie wszystkie techniczne aspekty tych rozwiązań są interesujące dla prawoznawstwa jako dyscypliny zajmującej się podstawowymi pytaniami dotyczącymi natury prawa. Poniżej przedstawione zostanie kilka wybranych obszarów, w których użycie logiki może otwierać pewne ciekawe obszary rozważań teoretycznoprawnych³.

Jeżeli zastanowimy się, w jaki sposób logika może pomóc i udoskonalić prawo, to jednym z obszarów, który w sposób oczywisty wydaje się przydatny, jest rozwiązywanie potencjalnych wieloznaczności za pomocą logicznej analizy pojęć i ich wzajemnej zależności.

Rozważmy najprostszy przykład – ustawodawca wprowadza do systemu prawa zdanie: „Osoby posiadające wykształcenie ekonomiczne i prawnicze mogą aplikować na dane stanowisko”. Gdy zastanowimy się nad możliwą interpretacją tego zdania,

³ H. Prakken, G. Sartor, *Law and logic: A review from an argumentation perspective*, „Artificial Intelligence”, 2015/227, s. 214–245.

to wydaje się, że możemy mieć dwie możliwości, po pierwsze, możemy powiedzieć, że każda osoba, jeżeli posiada wykształcenie ekonomiczne lub prawnicze, może aplikować na dane stanowisko, lub, po drugie, każda osoba, jeżeli posiada wykształcenie ekonomiczne oraz prawnicze, może aplikować na dane stanowisko.

Jeśli się zapisze to zdanie w sposób formalny, różnica pomiędzy dwoma interpretacjami staje się dość widoczna. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z zapisem:

$$\forall x(\text{Ekonomia}(x) \vee \text{Prawo}(x) \rightarrow \text{MożeAplikować}(x))$$

W drugim zaś z zapisem:

$$\forall x(\text{Ekonomia}(x) \wedge \text{Prawo}(x) \rightarrow \text{MożeAplikować}(x))$$

Taka analiza dokonywana może być przez podmiot stanowiący prawo (ale również przez podmiot analizujący ustawodawstwo), aby usuwać możliwe wieloznaczności związane z interpretacją tekstu. Oczywiście w wielu sytuacjach taka analiza będzie rozbudowana i może dotyczyć większych części tekstu. Ten prosty przykład pokazał, w jaki sposób analiza tekstu za pomocą prostych narzędzi logicznych może ulepszyć proces legislacyjny poprzez usuwanie wieloznaczności z tekstu prawnego.

Analiza języka prawnego oraz możliwości jego udoskonalenia za pomocą narzędzi logicznych stanowią przedmiot rozważań teoretycznoprawnych od dawna. Kwestia ta otwiera ciekawą dyskusję dotyczącą tego, czy chcemy, aby język prawa był maksymalnie precyzyjny i sformalizowany, czy raczej chcemy, żeby w dużej mierze otwierał możliwości interpretacji.

Mimo że przedstawienie całego systemu prawa jako teorii logicznej nie wydaje się możliwe, to fragmenty tego systemu mogą być przedstawiane w formie systemu aksjomatycznego. Takie użycie logiki pozwala na **automatyzację rozumowań** w zakresie danego fragmentu systemu prawa i umożliwia budowę narzędzi wspomagających proces rozumowania prawniczego. To, szczególnie w gałęziach prawa, gdzie jego stosowanie wiąże się z koniecznością znajomości wielu przepisów (np. prawo administracyjne), może wpływać na zmniejszenie liczby błędów oraz usprawnienie procesu wydawania decyzji. W podobny sposób można modelować relacje pomiędzy podmiotami praw i obowiązków oraz definicje i pojęcia prawne.

Zastosowanie logiki do analizy rozumowań prawniczych jest wszechstronne. Pojawiające się metody polegać mogą na stworzeniu pewnych formalnych modeli, w których nie tylko badamy stosowanie reguł prawnych, ale również to, w jaki sposób fakty pojawiające się w sprawie mogą wpływać na nasze myślenie o samych regułach oraz jak struktura argumentacyjna może być wykorzystana do modelowania rozumowa-

Zakres opracowania obejmuje teoretyczne i filozoficzne podstawy prawa. Książka składa się z 5 części:

- ogólne zagadnienia teorii i filozofii prawa;
- teoria prawa;
- filozofia prawa;
- prawo, sprawiedliwość, polityka;
- inne obszary badawcze prawoznawstwa.

Autorzy z trzech ośrodków naukowych – Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Śląskiego i Uniwersytetu Warszawskiego – w opisowy sposób przedstawiają najbardziej doniosłe właściwości konkretnych stanowisk filozoficznych w jurysprudencji, a także prezentują podstawowe osiągnięcia teoretycznej refleksji nad prawem w naszej kulturze prawnej. Problematyka zaprezentowana została w oryginalny, nowoczesny i bardzo czytelny sposób, zarówno pod względem układu, sekwencji prezentowanych zagadnień, jak i szczegółowej zawartości merytorycznej.

Repetytorium stanowi cenną pomoc dla osób, które chcą zweryfikować i usystematyzować swoją wiedzę z zagadnień teorii i filozofii prawa. Publikacja przeznaczona jest przede wszystkim dla studentów przygotowujących się do egzaminów i zajęć dydaktycznych. Opracowanie pomoże im skutecznie powtórzyć materiał i zweryfikować wiedzę.

Adam Dyrda – doktor habilitowany nauk prawnych, profesor w Katedrze Teorii Prawa UJ. Jego zainteresowania badawcze obejmują analityczną teorię prawa, problematykę sporów prawniczych, pragmatyzm filozoficzny i etykę przekonań.

LEXOTEKA
więcej niż podręcznik

Poszukaj pozostałych podręczników
dostępnych online

www.lexoteka.pl

9788382464481 W01P01

ISBN 978-83-8246-448-1

9 788382 464481

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL

WWW.PROFINFO.PL